

Het Nederlandse leger tijdens de stadhouderkoning Willem III (1672-1702)

A. Sterkte en samenstelling

Sedert de tijd van stadhouder Maurits van Oranje (1585-1625) bestond het leger van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden uit een aantal staande of 'ordinaire' regimenten infanterie en cavalerie. Deze eenheden waren deels Nederlands, deels Duits, Frans, Engels en Schots. Gedurende perioden van oorlog of oorlogsgevaar konden die vermeerderd worden door 'extra-ordinaire' lichten, d.w.z. recruteringen van vrijwilligers om de mankracht der afzonderlijke vendels of compagnieën, dan wel het aantal vendels of compagnieën van de staande regimenten te vergroten. Er konden ook geheel nieuwe regimenten opgericht dan wel overgenomen worden (gesubsidieerd) van verbonden staten.

Elk jaar vroeg de Raad van State d.m.v. een petitie aan de Staten-Generaal de benodigde gelden voor handhaving of uitbreiding van het leger. De Staten-Generaal gaven hun toestemming alleen met eenstemmigheid van de leden, d.w.z. de zeven provincies. Holland betaalde altijd het meest, daar dit de rijkste provincie was. Elke provincie had een stadhouder, die daar de Staten-Generaal vertegenwoordigde en de troepen commandeerde die door die provincie werden betaald. De stadhouder van Holland was ook de (gekozen) stadhouder van de provincies Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijssel. Zijn neef was de stadhouder van de twee provincies Friesland en Groningen. De eerste stadhouder commandeerde het veldleger van de Republiek (d.w.z. van alle zeven provincies te zamen). Evenwel had hij op zijn beurt altijd de bevelen van de Staten-Generaal op te volgen. De meeste provincies vonden het niet nodig om in tijden van vrede een groot leger te handhaven. Maar zo gauw er een politieke crisis ontstond, probeerden deze overhaast het leger te vergroten, waarbij ze werkelijk gevaar riskeerden.

In 1672 had de Republiek een leger van 54.000 man, van welke 14.000 man (op papier althans) het veldleger vormden. Die zomer vielen de koning van Frankrijk Lodewijk XIV en de bisschoppen van Keulen en Munster de Republiek binnen. De jonge prins Willem van Oranje - inderhaast weer verheven tot de waardigheden van zijn vader - leidde zijn verslagen veldleger achter het geïndegebied, dat zich van Muiden tot Gorkum uitstreckte en het grensgebied tussen de provincies Utrecht en Holland omvatte. De Fransen zetten hun opmars niet door en bleven staan voor deze geïndegebied linie (Waterlinie). Het Nederlandse veldleger werd weer opgebouwd en nadat er bondgenoten waren gevonden n.l. de Koning van Spanje, de Duitse Keizer en de Keurvorst van Brandenburg, verplaatste het oorlogsterrein zich naar de Zuidelijke Nederlanden (België). Willem commandeerde daar een leger van Nederlandse, Spaanse en Duitse troepen, waarvan de sterkte van 65.000 man in 1674 tot 84.000 man opliep in 1678. Telkens werd Willem verslagen, maar het gelukte hem altijd weer het superieure Franse leger het hoofd te bieden. Hijzelf, zijn hoofdofficieren en zijn troepen leerden heel veel en de kwaliteit van zijn leger werd verhoogd.

De Gardetroepen werden vermeerderd zowel in numerieke sterkte als in aantal compagnieën en bestonden sinds 1673 uit eenheden van hoge kwaliteit, n.l. de Gardes te voet en te paard. Elke compagnie infanterie telde 20 grenadiers (handgranaatwerpers) en zowel de Gardes te voet en tenminste twee andere eliterementen infanterie telden grenadierscompagnieën als op zichzelf staande eenheden. Het aantal vuursteengeweren vermeerderde eveneens; mariniers,

grenadiers en de Gardes hadden uitsluitend vuursteengeweren. Naar gelang het aantal pieken per regiment verminderde, vermeerderde het gestaag gebruik van bajonetten die (nog) steeds in de loop van de musket werden geplaatst. Omdat zowel het kaliber als het gewicht van het lontslotgeweer verkleind werden, kon de musketvork afgeschaft worden. De cavalerie behield haar kurassen, pistolen en degens, maar de Gardes te paard ontvingen bovendien vuursteenkarabijnen, die later ook aan de dragonderregimenten werden uitgereikt.

Heel belangrijk was in 1677 de organisatie van de verschillende troepen artillerie in zes compagnieën van 175 man elk, van wie er 108 helpers of handlangers waren die eerst kanonnières op de vloot waren geweest.

Het Nederlandse leger werd opnieuw kleiner na de Vrede van Nijmegen met Frankrijk. Van 58.000 man in 1679 viel het terug tot circa 30.000 man in 1685. Willem waarschuwde verschillende keren, daar hij in Frankrijk en zijn koning Lodewijk XIV de werkelijke vijanden zag van het Europese politieke en godsdienstige evenwicht. Franse agressie tegenover West-Duitsland en de troonsbestijging van Willems Engelse en katholieke schoonvader de hertog van York als Koning Jacobus II in 1685, vergrootten het gevaar voor de Republiek waar velen een herhaling vreesden van 1672. Na de geboorte van een toentertijd veel omstreden wettige zoon van Koning Jacobus in het voorjaar van 1688, namen plannen tot een inval in Engeland vaste vormen aan. Als resultaat verscheen een armada van 50 oorlogsschepen en 350 transportschepen, die een keurleger naar Engeland vervoerden in november 1688. Dat leger bestond uit 11.000 infanteristen, 3.000 cavaleristen, 1.000 dragonders, 21 stukken geschut van 24 pond, een pontonbrug en een rijdende smidse. Een groot deel van de infanterie bestond uit 24 compagnieën Gardes te voet. De cavalerie bestond uit de eerste compagnieën van bijna alle cavalerieregimenten van het Staatse leger, de Gardes te paard daarbij inbegrepen.

De geschiedenis van de overtocht, de landing en de langzame opmars naar Londen van dit schitterende, overal opzien en bewondering oogstende leger wordt als te bekend verondersteld om opnieuw herhaald te worden. Met Frankrijk ontvlamde opnieuw oorlog met alweer de ongelukkige Zuidelijke Nederlanden als strijdtoneel. Vlak na de kroning van Willem en Mary ontstond opnieuw een gevaarlijke situatie in opstandig Ierland, waaraan pas anderhalf jaar later een einde kwam door de slag aan de Boyne (juli 1690).

Gedurende deze oorlog (1688-1697) hadden de Fransen opnieuw de overhand op tactisch gebied. Maar de stadhouder-koning hield zijn troepen vast in de hand, nam initiatief en boekte veel betere resultaten dan twintig jaar geleden. De kwaliteit van de Nederlandse en Engelse infanterie bleek bijna gelijk te zijn aan die van de Franse. Gedurende deze lange oorlog nam het Staatse leger gestaag toe van circa 60.000 man in 1695 tot meer dan 85.000 in 1694.

In het gedenkwaardige jaar 1688 kreeg de stadhouder van Friesland en Groningen, die altijd afgunstig op zijn grote neef was, een eigen compagnie Gardes. De infanterie werd vermeerderd tot 48 staande regimenten die gedurende de oorlog bij voorkeur vuursteengeweren en bajonetten ontvingen, nadat de slag bij Fleurus (1690) eens te meer had aangetoond, dat de Franse infanterie superieur was door het uitsluitende gebruik van vuursteengeweren en bajonetten. Maar al vóór de sluiting van de Vrede van Rijswijk (1697) begon de Republiek op zo'n radicale manier troepen te ontslaan, dat het Staatse leger een jaar later tot de helft was teruggebracht. Het Engelse parlement handhaafde slechts een gering aantal troepen en zond - zeer tot Willems verdriet - alle Nederlandse troepen, inclusief de Garderegimenten, die sinds 1689 in Engelse dienst waren, weer terug. Toen echter Koning Lodewijk XIV, ondanks twee internationale verdelingsverdragen aangaande het Spaanse rijk, zijn kleinzoon erkende als enig erfgenaam van de in 1701 kinderloos overleden Spaanse Koning en onmiddellijk de Spaanse Nederlanden (= de Zuidelijke Nederlanden) binnenviel, was de politieke Europese balans weer verstoord en werd de Republiek bedreigd door een nieuwe en agressieve buurman. Een machtig Europees verbond kwam tot stand rond de kern gevormd door het Duitse rijk, Engeland en de Republiek. Voor de eerste keer hadden de

Geallieerden een numerieke meerderheid over de Franse legers. Dit verbond, dit leger en deze commandanten, bedwongen Frankrijk en braken bijna zijn militaire macht (1702-1714). De erfenis van stadhouder-koning Willem III, in 1672 gegrondvest op een verslagen leger en ontembare moed, bewees haar waarde gedurende de Spaanse Successieoorlog toen de Zonnekoning eindelijk en ten langen leste een bijna dodelijke zonsverduistering ervoer ...

LITERATUUR

Algemeen:

- Amersfoort, H.
Je maintiendrai : a concise history of the Dutch army / H. Amersfoort en P. Kamphuis.
- The Hague : SMG / LAS 1985.
- Bosscha, J.
Neêrlands heldendaden te land, van de vroegste tijden af tot in onze dagen / J. Bosscha. - Leeuwarden : Suringar, 1845-1865, 4 dln., Dl. 2.
- Knoop, W.J.
Krijgs- en geschiedkundige geschriften / W.J. Knoop. - Schiedam : Roelants, 1861-1867, 8 dln., Deel 2 en 3.
- Raa, F.J.G. ten
Het Staatsche Leger / F.J.G. ten Raa en F. de Bas. - Breda : KMA ; 's-Gravenhage : Nijhoff, 1911-1964, 8 dln., Deel 5, 6 en 7.
- Uijterschout, I.L.
Beknopt overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen uit de Nederlandsche krijgsgeschiedenis van 1568 tot heden / LL. Uijterschout. - Kampen : Stads Boek- en Courantendrukkerij, 1935.

Speciaal:

- Forbes Wels, P.
De Nederlandse cavalerie / P. Forbes Wels. - Bussum : Van Dishoeck, 1963.
- Ringoir, H.
De Nederlandse infanterie / H. Ringoir. - Bussum : Van Dishoeck, 1967.
- Sapherson, Alan
The British army of William III : regiments, uniforms and flags / Alan Sapherson. - Leeds Raider Games, 1987. - (Raider Games Publications).
- Schulten, C.M.
Het leger in de zeventiende eeuw / C.M. Schulten en J.W.M. Schulten. - Bussum : Van Dishoeck, 1969.

Over Willem:

- Bastiaanse, R.
Glorieuze Revolutie : de wereld van William & Mary : een korte biografische schets en beeld van de tijd = Glorious Revolution : the wond of William & Mary : a biographical sketch and a picture of their age / R. Bastiaanse en H. Bots ; (vert. R.S. Eizenga). - 's-Gravenhage : SDU, 1988.
- Baxter, Steven, B.
William III / Steven B. Baxter. - London : Longmans, 1966.
- Fabius, A.N.J.
Het leven van Willem III, 1650-1702 / A.N.J. Fabius. - Alkmaar : Kluitman, 1902.

- Japikse, N.
Prins Willem III : de stadhouder-koning / N. Japikse. - Amsterdam : Meulenhoff, 1930-1933, 2 dln. - (Nederlandsche historische bibliotheek ; 17).
- Zee, Henrie van der
1688 : revolution in the family / Henrie van der Zee en Barbara van der Zee. - London (etc.) Viking, 1988.

B. Bewapening en uitrusting

Tijdens de bespreking van de sterkte en samenstelling van het Staatse leger van Willem III werd de invoering van 'nieuwe' wapens vermeld. Dit is echter niet voldoende voor een algemeen begrip van de aanmaak en het dagelijks gebruik van wapens en uitrustingen.

Wat militaire bewapening betreft, zoals gebruikt in het Staatse leger onder de prins van Oranje, daarin bestond geen enkele uniformiteit. Musketten, of ze nu met een vuursteenslot, dan wel met lontsloten waren uitgerust, pistolen, degens, sabels, pieken, spontons, partisanen, alle waren deels vervaardigd in de Nederlanden, deels in Duitsland en in de Spaanse Nederlanden (België) of samengesteld dan wel opnieuw samengesteld uit verschillende reeds gebruikte onderdelen. Wapens in deze tijd werden gebruikt, gerepareerd, omgebouwd, veranderd (bijvoorbeeld van lontslot- in vuursteenmusket) en opnieuw gebruikt, samen met gereviseerde Franse buitgeweren, -degens en -pistolen. Op deze manier waren wapens gedurende tientallen jaren in gebruik.

Dezelfde kenmerken van dagelijks gebruik golden voor de leren en ijzeren delen van de uitrustingen, zoals koppels, bandelieren, granaattassen, kruutflessen, kruittasjes, hangers voor degens, sabels en geweerriemen. Alles wat opnieuw gebruikt kon worden, werd weer uitgegeven, bijgesneden, pasklaar gemaakt, in elkaar genaaid, hersteld en weer gebruikt. Zoveel mogelijk voorbeelden zowel van wapens als van delen van uitrustingen afkomstig uit verschillende musea en verzamelingen in Europa, maar ook uit prenten, aquarellen, tekeningen en schilderijen werden onderling vergeleken wat model, vorm en maten betreft. Daarna werden 'gemiddelden' vastgesteld en gebruikt als voorbeelden voor de reconstructie-tekeningen van de Staatse militairen van het expeditieleger van 1688.

LITERATUUR

Algemeen:

- Bosson, C.L.
Quelques armes de l'exposition 'Armes anciennes des collections Suisses' / C.L. Bosson. - Genève : (s.n.), 1972.
- Collombon, J.
L'art militaire français pour l'infanterie / J. Collombon. - (S.l. : s.n.), 1686.
- Dufty, A.R.
European swords and loggers of the Tower of London / A.R. Dufty. - London : Stationery Office, 1974.
- Fricker, Jurgen H.
Historische Waffen : Katalog 1974/10 / Jurgen H. Fricker. - (5.1. : s.n.), 1984 (Pforzheim Dettling).
- Hoff, Arne
Dutch firearms / Arne Hoff. - London : Sotheby Parke Bernet, 1978.
- Kist, J.B.
Musket, roer en pistolet : 17e-eeuws wapenhandwerk in de Lage Landen / J.B. Kist, J.P. Puype en R.B.F. van der Sloot ; foto's van W.P. van der Mark. - 's-Gravenhage : Gaade, 1974.
- Mallet, Allain Manesson
Les travaux de Mars : ou Part de la guerre / Allain Manesson Mallet. - Paris : Thierry, 1684-1685.
- Mann, James
European arms and armour / James Mann. - London : (s.n.), 1962, 2 dln. - (Wallace collection catalogues).
- Norma, A.V.B.
The rapier and small sword : 1460-1820 / A.V.B. Norman. - London : Arms and Armour Press ; New York : Arno Press, 1980.
- Puype, J.P.
Blanke wapens : Nederlandse slag- en steekwapens sinds 1600 : zwaarden, degens, sabels en ponjaards : historisch overzicht en typologie / J.P. Puype. - Lochem : De Tijdstroom, 1981.
- Seitz, Heribert
Blankwaffen II : Geschichte und Typenentwicklung im europäischen Kulturbereich vom 16. bis 19. Jahrhundert / Heribert Seitz. - Braunschweig : Klinkhardt und Biermann, 1968.
- Valentine, Eric
Rapiers : guide to rapiers 16th and 17th centuries / Eric Valentine. - Londen : (s.n.), 1968.

Speciaal:

- Blackmore, Howard L.
Frizzen or frizzle / Howard L. Blackmore
In: The Journal of Arms and Armour Society, Vol. X (1980) no. 2 (dec.).
- Carasso-Kok, M.
Schutters in Holland : kracht en zenuwen van een stad / M. Carasso-Kok en J. Levy-van Halm (red.). - Zwolle : Waanders, 1988.
Catalogus van de gelijknamige tentoonstelling in het Frans halsmuseum te Haarlem 1988.

- Norman, A.V.B.
Some references to arms, sword cutlers and gunsmiths in English newspapers 1660-1727. In: The Journal of Arms and Armour Society, Vol. VIII (1976) no. 6 (dec.)
- Pétard, Michel
Le mousquetaire de Rocroi 1643 / Michel Pétard. In: Gazette des uniformes (1975) no. 28 (nov./dec.).
- Sloot, R.B.F. van der
Nederlandse vuurwapens uit de 17e en 18e eeuw / R.B.F. van der Sloot.
In: Catalogus tentoonstelling van o.a. het legermuseum in de lakenhal te Leiden 1978.
- Sloot, R.B.F. van der
Iets over degenvesten in Hoorn rond het jaar 1650 / R.B.F. van der Sloot en J.B. Kist.
In: Armamentaria, Vol. V (1970).